

HOOFSTUK . 1 .A F K O M S , G E B O O R T E E N J E U G .

Pieter Arnoldus Cronje het 'n interessante maar tege-lykertyd veelbewoë en tragiese rol in die geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Republiek gespeel. Hy was 'n direkte afstammeling van die Franse Protestante wat teen die end van die 17 de eeu weens geloofsvervolging verplig was om hulle geboorteland te verlaat. Die Hugenotebloed het suiwer in sy voorouers se ~~ge~~ gevloei.

In die jaar 1698 het twee broers , Etienne en Pier-
1)
re Cronier, oorspronklik Franse vlugtelinge uit Normandië, Frankryk, aan boord die Hollandse skip, die Driebergen, in Suid-Afrika aangekom. Pierre Cronje is die stamvader van die Cronje-familie in Suid-Afrika. Hy is in 1671 in Normandië gebore en was dus 27 jaar oud toe hy na Suid-Afrika verhuis het. Net soos Etienne was hy landbouer en het hom na sy aankoms aan die Kaap, te Drakenstein gevestig. Spoedig hierna is hy met Susanna Taillefer(t), weduwee van Jean Garde en dogter van die Franse vlugteling Isaac Taillefer(t),
2)
getroud.

Na die huwelik het hy en sy eggenote op die plaas Versailles, wat in 1698 deur die Kompanjie aan hom toegesken is, gaan boer. Hier het die egpaar etlike jare gewoon. "Uit hulle egverbintenis is ses kinders gebore. Op 2 September 1718, kort na die geboorte van die jongste kindjie, is
3)
Pierre skielik in die ouderdom van 47 jaar oorlede. Sy eggenote/.....

-
- 1). Die familienaam is oorspronklik Cronier gespel, maar ander vorms soos Crognat en Crosnier het ook voorgekom. In Suid-Afrika het die spelling in Cronje verander.
 - 2). C.Graham-Botha: Die Kaapse Hugenote, bls. 77.
 - 3). C.C.de Villiers: Geslacht-Register der Oude Kaapse Familien, bls.177; A.J.Kannemeyer: Hugenote-Familieboek, bls. 77.

eggenote het hom op 13 Februarie 1724 gevolg, nadat sy weer met Jacob Naude in die huwelik getree het.⁴⁾

Die kinders van Pierre en Susanna het die erfgename van hulle oom Etienne geword.⁵⁾ Hy het twee plase, nl. Champagne en Olyvenhout in Wamakersvlei, besit.⁶⁾ Na 'n vyf-en-twintigjarige verblyf in Suid-Afrika is hy op 2 September 1724 ongehuud oorlede.⁷⁾ Die derde kind en oudste seun het sy vader se naam gehad. Op 19 Mei 1741 is hy met Susanna Roij,⁸⁾ dogter van Jean Roij uit Provence, Frankryk afkomstig, getroud.

Uit hierdie huwelik is sewe seuns en een dogter gebore.⁹⁾ Al die seuns het burgers van Swellendam geword. Die derde seun is op 18 Julie 1773 met Susanna Jacoba Haarhoff getroud. Hulle het tien kinders gehad. Die vierde kind, Francois Johannes, is met Hermina Elizabeth de Jager in die eg verbind. Hulle het die plaas Swartberg in die Kaapkolonie bewoon.¹⁰⁾ Hulle vyfde kind, Andries Petrus, was die vader van generaal Cronje.¹¹⁾

Uit Andries Petrus Cronje se huwelik met Johanna Christina Geldenhuis is twaalf kinders gebore. Die tweede seun wat op 4 Oktober 1836 te Rietkuil, Colesberg, gebore is, is volgens Boeregewoonte na sy moeder se vader, Pieter Arnoldus, vernoem.¹²⁾

Piet/.....

-
- 4). C.C.de Villiers: Geslacht-Register der Oude Kaapse Familien, bls.177; A.J.Kannemeyer: Hugenote-Familieboek, bls. 77.
- 5). Daar was twee seuns en vier dogters.
- 6). C.Graham-Botha: Die Kaapse Hugenote, bls.77. Hy noem al-twee die plase terwyl Kannemeyr net Olyvenhout meld.
- 7). Ibid, bls.77.
- 8). Ibid. Hy is op 24 Sept. 1713 gedoop.
- 9). C.C.de Villiers, bls. 177.
- 10). Boedel Nr.2084- Hooggeregshof, Pretoria: (Boedelpapiere van wyle A.P.Cronje, vader van die generaal).
- 11). Ibid. Hy is op 7 Julie 1809 gedoop.
- 12). Genl.P.A. Cronje: HERINNERINGEN, opgeteken deur Kaptein Jack Hindon in Engels soos dit aan hom in 1904 deur genl. Cronje gedikteer is. Dit is deur wyle Dr. G.S.Preller vertaal en in ses vervolgartikels in Die Brandwag gepubliseer - 15 Aug.1913; 1 Sept.; 15 Sept.; 1 Okt.; 15 Okt.; 1 Nov. 1913.

Piet Cronje se geboortjaar val dan saam met die begin van die eintlike Groot Trek en sy vader het soos die ander bewoners van die grensdistrikte 'n gevoel van ontevredenheid in sy binneste omgedra. Op hierdie tydstip was dit vir hom egter weens die ernstige siekte van sy eggenote onmoontlik om deel te neem aan die uittog uit die Kaapkolonie na die onbekende landstreek ten noorde van die Orenjerivier, waar dit gewemel het van wilde diere en moorddadige kafferstamme.¹³⁾

Hy was nietemin vasbeslote om die spore van sy voorgangers te volg sodra sy huislike omstandighede dit sou toelaat. Vir eersmoes hy en sy familie in die onvermydelike berus en nog 'n aantal jare op hulle plaas bly woon.¹⁴⁾

Sy eerste agt lewensjare het Piet Cronje dus op sy vader se plaas, Rietkuil, deurgebring. Hierdie jare het 'n baie belangrike rol in sy latere lewe gespeel, want hier in die eenvoudige plaashuisie het sy godsdienstige moeder die grondslae in die vorming van sy godsdienstige en standvastige karakter gelê. Die lewe hier was eenvoudig. Die Bybel en psalm-en gesangeboek het 'n ereplek ingeneem. Smôrens en saans is boeke gevat. Gewoonlik het die vader 'n stukkie uit die Bybel voorgelees en daarna moes die kinders, as hulle oud genoeg is, elkeen op sy beurt meedeel wat hy of sy uit die gelese stuk onthou het. Daarna word 'n psalm of gesang gesing en dan met 'n gebed afgesluit.¹⁵⁾
Godsdiens/.....

13). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

14). Ibid.

15). Ibid. Dit is 'n Boeregewoonte wat deur meeste families gehandhaaf is.

Godsdienst het 'n baie vername rol in die alledaagse lewe gespeel. So het Piet Cronje sy eerste godsdienstige onderwys in die ouerlike huis ontvang. Sy vader het die huis-godsdienst gelei, maar sy moeder het ook haar deeltjie bygedra. Die familie het gewoonlik somer vroeg, kort na sononder, gaan rus. Voordat die kindertjies bed-toe gaan, het hulle rondom Moeder vergader. Sy het vir hulle dan een of meer Bybelverhale vertel. Hierna moes elkeen 'n gebedjie opsê en dan gaan slaap. Verhale van Jesus, Moses, Josef, Simson, David, Jonathan en diesmeer, was baie gewild by die kinders van daardie tyd. Hierdie verhale het in die geheue van Cronje vasgesit en so 'n indruk op hom gemaak dat hy dikwels in sy latere lewe van Bybelse vergelykings in sy briewe en toesprake gebruik gemaak het.¹⁶⁾

Die lewe te Rietkuil was netsoos op ander grensplaas 'n ware stryd om te bestaan. Behalwe die gedurige vrees om deur kafferbendes aangeval en geplunder te word, moes Cronje se vader 'n wakende oog oor sy vee en besittings hou. Die veld was vol wilde diere, waaronder die leeu, tier, luiperd, hiëna en wildehond gedugte vyande van die boer was.

Cronje se vader het baie werk gehad en werksvolk was skaars. Almal moes hulle regmatige aandeel aan die plaaswerk neem. Piet Cronje was nog baie jonk maar reeds vanaf sy sesde lewensjaar moes hy al help om sy vader se vee op te pas. Die veldlewe het hom sterk en taai gemaak.¹⁷⁾
Die/.....

16). Generaal Cronje se hele lewe was gekenmerk deur sy godsdienstigheid. Elke môre en aand het hy gereeld sy Bybel geles. Soms het hy hom vir ure afgesonder om alleen te lees en te bid.

17). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

Die ontevredenheid met die Engelse bestuur het by die dag vermeerder en baie grensboere het reeds na die binneland weggetrek. Andries Cronje kon dit ook nie langer uithou nie. Sy eggenote se ges^ondheidstoestand het intussen baie verbeter en sy was in staat om die ongerief en gevaar, wat die trekkerslewe meebring het, saam met haar familie die hoof te bied. In 1844 het Andries Cronje die Oranjerivier oorgetrek en hom op die plaas Groenvlei in die Oranje-Vrystaat gaan vestig. Piet moes nog altyd sy vader se vee oppas, maar van nou af is hy toegelaat om 'n geweer te hanteer. Reeds op jong leeftyd moes die seuns in die skietkuns onderrig gegee word, sodat hulle in tyd van gevaar kon help om die lewes en besittings van die familie te beskerm. Piet moes seker 'n besondere mate van vaardigheid aan die dag gelê het, want op 13-jarige leeftyd was hy reeds so ervare in die skietkuns, dat hy sy eerste leeu neergetrok het. ¹⁸⁾

Toe Andries Cronje in die Oranje-Vrystaat aankom, was die atmosfeer daar ook reeds gespanne. 'n Aantal Republikeinse Boere onder kommandant Jan Kock het hulle heftig teen die Engelse beleid waardeur die Boere aan die Grikwakaptain, Adam Kok, onderhewig gemaak is, verset. Hulle wou sy gesag nie erken nie. Adam Kok het astant geword en gou die stryd met die Boere aangeknoop. ¹⁹⁾

Die botsing het ontstaan as gevolg van die inhegtenisname/.....

18). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

19). Eric A. Walker: The Great Trek, bls.348;

J.H.Malan: Die Opkoms van 'n Republiek, bls. 45.

name van twee Baralog-naturelle deur veldkornet Jan Krynauw. Omdat hulle 'n blanke persoon met asganie bedreig het, het Krynauw hulle tereën met 'n stiegriem laat afransel. Hy is deur die naturelle by Adam Kok te Philippolis aangekla. 'n Grikwabende is na sy huis gestuur om hom in hegtenis te neem, maar by hulle aankoms was Krynauw afwesig. Die huis is ingebreak, sy vrou beledig, meubels verniel en gewere en ammunisie gesteel.²⁰⁾

Die Boere het by die plaas Touwfontein in die omgewing van Philippolis bynaam gekom en 'n groot laer getrek, die "Vroue-laer" genoem, om vrouens en kinders teen die aanvalle van die Grikwas te beskerm. Piet Cronje was nog te jonk om aan die gevegte deel te neem; daarom is hy saam met die vrouens en kinders in die laer geplaas. Sy vader het as veldkornet onder kommandant Jan Keek aan al die skermutselings wat gevolg het, deelgeneem.²¹⁾

Die Engelse regering het 'n militêre mag gestuur om 'n einde aan die vyandelikhede te maak. Magistraat Rawstorne van Colesberg het sesig gewere met ammunisie aan Adam Kok gestuur en majoor Campbell op 22 April 1845 beveel om met sy soldate deur die Oranjerivier te trek en Philippolis te beset. Hierdie opdrag is uitgevoer en die Engelse het belet dat die Boere hulp kon kry deur hulle af te sny. Daar is daar 'n konferensie te Aalwynskop op 25 April 1845 belê om skikkings te probeer tref. Die konferensie het misluk omdat die Engelse volgehou het dat die Boere Britse onderdane is.²²⁾ Vyandelikhede is hervat en die Boere verdryf. Kort hierna is die vrede herstel. Adam Kok se gesag is gehandhaaf en die Engelse regering het hom nog boonop van gewere en ammunisie/.....

20). Eric Walker: The Great Trek, bls. 348; J.H. Malan, bls. 45.

21). Ibid.; Herinneringen, 15 Augustus 1913.

22). Ibid.

ammunisie voorsien. Baie van die Boere was hieroor so ontevrede dat hulle besluit het om hulle woonplase te verlaat en verder die binneland in te trek. ²³⁾ Andries Cronje het hulle voorbeeld gevolg. Vir 'n tydjie het hy hom in die omgewing van Winburg gevestig. ²⁴⁾

Hierdie eerste botsing het 'n diep en blywende indruk op Piet Cronje se gemood gemaak. In die "Vrouelaer" het hy die gesprekke tussen die vrouens aangehoor, gesprekke wat gegaan het oor die onderdrukking en vernedering wat die Boerebevolking as gevolg van die gelykstellingspolitiek van die Engelse regering moes ondergaan, deurdat hulle aan Adam Kok ondergeskik gemaak is en boonop deur ^{die} hulp van die Kaapse regering aan Adam Kok gedwing word om die onderdanigheid te gehoorsaam. Dit het ongetwyfeld die gevoel van onafhanklikheid by hom wakker gemaak, 'n onafhanklikheid of vryheid wat by hom 'n ideaal geword het, waarvoor hy verskeie kere hard geveg het.

In 1848 het die ontevredenheid van die Republikeinse Boere 'n hoogtepunt bereik en losgebars met die slag van Boomplaats. ²⁵⁾ Cronje se vader, wat ook aan hierdie slag deelgeneem het, was vas oortuig dat die onafhanklikheid en rus waarna hulle so vurig verlang het, helaas ook nie hier verkry/.....

23). Eric Walker, bls. 348; J.H. Malan, bls. 45.

24). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

25). Dr. W.J. Leyds: De Eerste Annexatie van de Transvaal, bls. 84;
Eric Walker, blse. 373 -374.

kry sou word nie. Andermaal het hy vaarwel aan sy plaas toegeroep, noordwaarts getrek, die Vaalrivier deur, waar die Voortrekkers so pas 'n onafhanklike Republiek gestig het. Met die Sandrivier-Traktaat van 1852 is hierdie Boererepubliek officieel deur die Engelse regering erken en het die Trekkers uiteindelik hulle onafhanklikheid verkry. ²⁶⁾

Hierdie onafhanklikheid waarvoor die Trekkers so baie opgeoffer het, het ook 'n dankbare gevoel by Cronje gewek, sodat hy baie jare later kon sê:-

" Groot was de blijdschap onder de burgers toen wij ten laaste - na vele jaren van vermoedend rondtrekken door de wildernis, na aanhoudend strijd tegen wilde dieren en nog wilder maassen, na ongelooflik zwaar lijden - erkend werden als een vrij volk. Het bloed van dapperen mannen en vrouwen was niet tevergeefs gestort; onze God had onze gebeden verhoord. Hij had ons geleid door eene wildernis van strijd en bevonden dat wij de vrijheid waardig waren waarnaar wij so hard gestreefd en waarvoor wij soveel geleden hadden. En wij waren dankbaar jegens Hem en gaven Hem alle lof en liefde." 27)

Andries Cronje het na sy aankoms in die Transvaal 'n plaas naby Potchefstroom gekoop en dit Goedgevonden ²⁸⁾ genoem. Hier het die familie baie jare gewoon en hier het Piet sy jeugjare deurgebring. Hy was nou 'n sterkgeboude seun en kon sy vader baie help om die nuwe plaas bewoonbaar te maak en te bewerk. Gedurende al die jare van trek en swerwe het die opvoeding van die jeug natuurlik nie veel aandag/.....

26). Dr.W.J.Loyds: De Eerste Annexatie van de Transvaal, bls.95.

27). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

28). Boedel Nr. 2084(Oud) - Boedelpapiere van Andries Petrus Cronje, vader van Piet Cronje - Hooggeregshof, Pretoria.

aandag geniet nie. Piet Cronje se skoolopvoeding was om hierdie rede uiters gering. Op Goedgevonden het hy 'n tydjie onderwys ontvang van meester Willem A. de Villiers, wat van huis tot huis gereis het om die jeug te leer. Dit wil voorkom asof Piet, alhoewel verstandelik nie besonder begaafd nie, tog 'n ywerige leerling was. (Veral in sy eie volk se geskiedenis het hy baie belang gestel. ²⁹⁾

Die voorreg om onderrig te ontvang, het hy nie lank gesmaak nie. Vir studie was daar nie tyd, geleentheid en geld nie. Hy het in die voetstappe van sy voorvaders gevolg en boer geword. Die familie was groot en hy moes help om in hulle behoeftes te voorsien. Hy het dus maar min boekgeleerdheid gehad, maar kon nietemin redelik goed lees en skryf. Sy handskrif was onreëlmatig, bewerig, effens kinderagtig - maar tog baie duidelik leesbaar. ³⁰⁾ Hoewel nie vaardig met die pen nie, kon hy wanneer dit vereis ^{word} sy gedagtes goed neerskryf. Hy het nooit veel van skryf gehou nie en daarom is daar nie veel oorspronklike geskrifte van hom bewaar gebly nie. ³¹⁾

Op Goedgevonden het Cronje opgegroeï tot volwasse man. Ooreenkomstig die gewoonte van die tyd het hy 'n volle baard/.....

29). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

30). B.V. 12 : Kopieboek van genl. P.A. Cronje gedurende die Eerste Vryheidsoorlog, 1880 -1881 . In hierdie kopieboek is ongeveer 130 kladblaaie, baie daarvan in genl. Cronje se eie handskrif geskrywe. Gedurende hierdie tyd het hy meer briewe as voorheen of daarna geskryf.

31). Sy kinders en kleinkinders kon geen dokumente in sy handskrif vind nie.

baard gedra en tot ongeveer dertigjarige leeftyd sy bolip kaal geskeer. Daarna het hy ook sy snor laat groei en vir die res van sy lewe 'n volle pikswart krullerige baard en snor, wat op hoë ouderdom deur grys hare verkleur is, gedra. ³²⁾

Van kindsbeen af was hy stil van geaardheid, miskien effens teruggetrokke, het nooit veel gepraat nie, gewoonlik baie gou kwaad geword, maar wanneer dit vereis was, het sy ³³⁾wynige woorde kragtig en oortuigend ingeslaan. Hy was kort en skraal van liggaamsbou, daarby besonder rats en beweeglik. Met verloop van jare het hy meer geset geword, maar het selfs in sy sestigerjare as Boeregeneraal aktief en beweeglik gebly. ³⁴⁾

W.T.Stead gee van hom die volgende beskrywing:-

" He is of smallish stature and somewhat delicate appearance. His face, embellish with the national beard of the Dutch Republic, is pleasant to look upon. It is not the face of a warrior or of a killer of men, but suggests homelike precepts against violence of any kind. Looking, indeed, at some schools of sacred painters to be met with in art tramps upon the Continent, I should, without intentional irreverence, describe Cronje's as a Christ-like face. It's expression is rather of sorrowing kindness, of a wistful desire to be at peace with the world." ³⁵⁾
In/.....

32). Portrette wat op verskillende ouderdomme van Cronje geneem is, toon dit aan.

33). W.T.Stead: The Review of Reviews, bls. 215. Die beskrywing van Cronje is deur 'n sekere Lnr. Robinson, wat hom goed geken het, gegee.

34). Vgl. die laaste deel voor die oorgawe te Wolvskraaldrift.

35). W.T.Stead: The Review of Reviews, bls. 215. Beskrywing van Alfred Kinnear, 'n Engelse joernalis, kort na die oorgawe van genl. Cronje, 27 Febr. 1900.

'n Ander joernalis beskryf hom as volg:-

" In person he is short in stature, very active, but reserved in speech. His face, with the heavy black beard, reminds one of the type Rubens and other old masters loved to paint. He is a member of the Executive, but I know that he rarely speaks, though when he does his words carry great weight. He is, in fact, one of those strong, silent natures, of a masterful disposition and the greatest determination. He is of fearless courage, and his men have the utmost confidence in him."

In 1856, toe Cronje twintig jaar oud was, is hy vir die eerste keer opgeroep om teen 'n moorddadige kafferstem op kommando te gaan. Die moordbende het daarin geslaag om hulle bergvestings te bereik voordat die kommando hulle kon agterhaal. Sonder om 'n skoot te skiet, het die burgers ^{ding} toe gery. Vir Cronje was sy eerste ondervin- op kommando ³⁶⁾ teleurstelling.

In dieselfde jaar, 1856, het M.W. Pretorius 'n poging aangewend om die Suid-Afrikaanse Republiek op 'n ferm basis te plaas deur die aanneme van 'n nuwe Grondwet te bepleit. ³⁷⁾ Op 16 Desember 1856 is daar 'n Volks- en Volksraadsvergadering te Potchefstroom gehou om die nuwe Grondwet te ³⁸⁾ bespreek en om 'n regering te kies. Die Grondwet is aangeneem en M.W. Pretorius is tot President, S. Schoeman tot Kommandant-generaal, J.N. Visagie tot Staatssekretaris gekies en M.A. Goetz en H.S. Lombardt ³⁹⁾ as lede van die Uitvoerende Raad benoem.

M.W. Pretorius was baie begerig om president van die Suid-Afrikaanse Republiek te wees, want dit sou hom in sy voorneme om die Transvaal en die Oranje-Vrystate te verenig. Toe die presidentsverkiezing plaasgevind het, was Lydenburg reeds afgeskei en Zoutpansberg afkerig. Dit sou dus onnodig wees om onder sulke omstandighede 'n algemene presidentsverkiezing/.....

36). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

37). Op 11 Nov. 1855 is M.W. Pretorius met 85 stemme deur die Wes-Transvalers tot president verkies.

38). Notule van die vergadering, 16 Desember 1856; Soutter-Kolleksie, Pkt. 2, Nr. 11.

39). Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, Nieuwe Jaargang, Deel 11. 1941. Dr. F.A.F. Wichmann: Die wettelike geskiedenis van die Zuid-Afrikaansche Republiek. 1838 - 1860. (Voortaan word hierna as volg verfy: Argief-jaarboek 1941.)

40)

presidentsverklaring uit te skryf.

M.W.Pretorius, die paagkose president, is op 5 Januarie onder blyke van groot belangstelling ingesweer, terwyl die Republikeinse vlag by dieselfde geleentheid gehys is.⁴¹⁾ Die Volkraad het daarna in sy sitting opdrag gegee dat nuwe lede gekies moes word en dat die Volkraad onder die nuwe Grondwet in 1857 sitting sou hê.⁴²⁾ Omdat die Wes-Transvalers gehoop het dat die Lydenburgers hulle aan die nuwe Grondwet sou onderwerp, is hulle van hierdie besluite in kennis gestel. S.Schoeman het die insweringsplegtigheid nie bygewoon nie en kon dus nie as Kommandant-generaal bevestig word nie. 'n Deputsie is op 12 Januarie 1857 afgestuur om hom tot ander sienswyses oor te haal, maar hy wou nie gehoor gee nie en het die nuwe vlag wat aan hom gegee is, nie aangenam⁴³⁾ nie. Hierdie houding van Schoeman het die gevoelens in die Transvaal hoog laat loop.

Terwyl die kieme vir party-politiek en broedertwis in die Suid-Afrikaanse Republiek gebore is, het Cronje sy aandag aan die plagswerk te Goedgevonden gewy. Hy was nog ongehuud en het nie aan die openbare lewe deelgeneem nie. Omdat Potchefstroom die hoofstad van die Suid-Afrikaanse Republiek was en al die vergaderings hier gehou is, kon Cronje die gebeurtenisse haarfyn volg en so 'n mate van insig in die politieke woelinge van daardie dae kry. Hierdie gebeurtenis het/.....

40). De Zuid Afrikan, Febr. 1857; De Hervormer, 23 Julie 1926, bls. 21.

41). Notule van die vergadering, 16 Desember 1856, art. 8. Scutter-Kolleksie, Pkt. 2 Nr. 11.

42). Argief-jaarboek 1941, bls. 176.

43). Kommissieraadsnotule, 17 Febr. 1857.

het later baie daartoe bygedra om sy politieke oortuiging te bepaal.

Teen hierdie tyd was Pretorius ook begerig om sy verenigingsplanne met die Oranje-Vrystaat deur te voer. Op 20 Desember het daar in die "Bloemfontein Gazette" 'n proklamasie verskyn, waardeur Transvalers wat grond in die Oranje-Vrystaat besit het, verplig sou wees om binne ses maande die grond te verkoop of dit anders sou verbeur. Hierdie bepaling het die nodige aanleiding tot Pretorius se inmenging in die Vrystaatse aangeleenthede gegee.⁴⁴⁾

Voordat Pretorius na die Oranje-Vrystaat afgereis het, het hy op 17 Februarie 1857, met toestemming van twee Uitvoerende Raadslede, 'n Kommissieraadsvergadering te Potchefstroom gehou om die genoemde ordonnansie te bespreek.⁴⁵⁾ Op hierdie vergadering is besluit om M.W.Pretorius en M.A. Goetz na die Vrystaat af te vaardig. Hulle het na afloop van die vergadering vertrek.⁴⁶⁾

By sy aankoms in Bloemfontein was dit die Vrystaat se jaardag. Alhoewel hy uitgenooi is om die plegtighede by te woon, het hy die uitnodiging van die hand gewys en voorgesê dat dit nie in ooreenstemming met sy instruksie sou wees nie. Dieselfde nag het daar 'n opskudding in die strate van Bloemfontein plaasgevind en is getrag om die Vrystaatse presidentwoning/.....

44). Argief-jaarboek 1941, bls.182.

45). Kommissieraadsnotule, Potchefstroom, 17 Febr. 1857: SS.9, R.1334/57.

46). The Friend of the Free State, 28 Febr. 1857.

presidentswoning binne te dring. Die volgende môre het president Boshoff aan die voorsitter van die Volksraad verslag gedoen en te kenne gegee dat Pretorius gekom het om hom as president van die Oranje-Vrystaat te laat uitroep.⁴⁷⁾

Boshoff het die Volksraad aangeraai om Pretorius nie aan te hoor nie, maar onmiddellik uit die land te bevel.^{uit} Die Volksraad het hom tog agter geslote deure aangehoor. Pretorius het verklaar dat hy in die eerste instansie gekom het om protes aan te teken teen die ordonnansie van 20 Desember 1856 en om te bewys dat hy 'n stem in die Vrystaat gehad het. Hy het die Volksraad gewys op briewe van Sir George Cathcart en die Hertog van Newcastle oor die kwessie van die opheffing van Britse gesag oor die Oranjeriviergebied. Die Raad is ook verwys na die brief wat Andries Pretorius¹² verband daarmee aan die Engelse Koningin gerig het.⁴⁸⁾ Hierin het hy die opheffing van die Britse gesag oor die gebied heftig bepleit.

Sy vader was indirek vir die onafhanklikheid van die Oranje-Vrystaat verantwoordelik. Op grond van hierdie wyse het hy gekom om die Oranje-Vrystaat namens die Suid-Afrikaanse Republiek op te eis.⁴⁹⁾

Die Vrystaatse Volksraad het Pretorius versoek om sy buitensporige eise terug te trek of anders die land te verlaat/.....

47). Argief-jaarboek 1941, bls. 184.

48). SS. 4, R. 514 e/53: Andries Pretorius aan Hare Majesteit, 25 Maart 1853.

49). Kommissiereadsnotule, 6 Maart 1857 in SS. 9, R. 1374/57, art. 3.

verlaat. Onverrigtersake het hy na die Transvaal teruggekeer. Op 'n Kommissieraadsvergadering te Potchefstroom het hy van sy sending verslag gedoen. Die Kommissieraad was erg verontwaardig en het 'n skrywe aan die Vrystaatse regering gerig waarin Pretorius se optrede goedgekeur en sy protes ondersteun word. Daarna is 'n Volksvergadering ⁵⁰⁾ gehou. Nog 'n skrywe is aan die Vrystaatse regering gerig waarin die Volksraad sy verontwaardiging oor die belediging Pretorius aangedoen, beklemtoon. As Pretorius onwettig gehandel het, moes die Vrystaatse Volksraad hom voor 'n Geregshof gedaag en nie beledig ⁵¹⁾ het nie.

Die Vrystaatse president het intussen met S. Schoeman begin saamwerk. Dit het die Transvalers met agterdog bejeën. Dit het hulle onder die indruk gebring dat Boshoff vir Schoeman teen die Transvaal wou steun. Die Vrystaatse president het die Winburgers opgekommandeer. Op 'n skrywe van 'n veldkornet langs die Vaalrivier waarin hy vra watter reëlings hy moes tref i.v.m. 'n moontlike inval vanuit die Vrystaat, het die Transvaalse regering handelend opgetree. Goetz het opdrag gegee dat 'n kommando op 25 April 1857 na die Vaalrivier moes vertrek. ⁵²⁾

Sake het nou 'n ernstige wending geneem. President Boshoff het sy burgers beveel om die Transvaalse grens oor te steek, met die Lydenburgse kommando's te verenig en op die manier Pretorius se regering tot 'n val te bring. Die Vrystaatse/.....

50). Dit was nie 'n verteenwoordigende vergadering nie maar meestal ondersteuners van Pretorius.

51). Volksraadsnotule, 7 Maart 1857.

52). SS.9, R.1476/57 : M.A. Goetz aan Oud-kommandant Scholtz.

Vrystaatse kommando was al 'n hele ent op pad toe die Transvaalse burgers finaal opgekammandeer is. Die botsing het egter nie plaasgevind nie. Van beide kante is skikkings getref voordat vyandelikhede begin is. Pretorius het die eerste politieke stryd te bowe gekom en daarin geslaag om tydelik rus en vrede te herstel.

Cronje was ook een van die opgekammandeerde Transvalers maar hy het nie met die kommando saamgegaan nie. Hy het voorgegee dat hy nie lus gevoel het om teen sy eie mense te veg nie. Teen hierdie tyd wou hy ook nie graag van die plaas weggaan nie, want hy was besig om voorbereidingsplanne vir 'n huwelik te maak. Hy het so pas aan Kester Susanna Visser, dogter van Johannes Hendrik en Jacomina Margaretha (gebore Esterhuizen) verloof geraak en die huwelik sou nog in dieselfde jaar voltrek word.

Cronje het fluks gevorder. Teen die end van die jaar het hy sy planne agtermekaar gehad. Op 24 Desember 1857, is hy in die Nederduits Hervormde kerk, Potchefstroom, met die agtienjarige Kester Visser in die eg verbind. Die huwelik is deur Ds. Dirk van der Hoff bevestig. Dit was 'n gelukkige/...

53). R.1538/57 en R.1540/57 : Oproep van M.W.Pretorius 14 en 15 Mei 1857.

54). Argief-jaarboek 1941, bls.184 e.v.

55). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

56). Prof.Dr.S.P.Engelbrecht: Meu-Tees-Album van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika. 1842-1942, bls.24. In die omgang was hy as Jan Boomplaat bekend. Hy was een van die stigters van die Potchefstroom-gemeente, en het jare lank as ouderling gedien.

57). Boedel Nr.17206: Boedelpapiere van wyle Mevr. H.S.Cronje-Hooggeragshof, Pretoria. Kester Susanna Visser is te Weenen, Natal, gebore.

58). Huweliksregister van die Nederduitsch Hervormde Kerk, Potchefstroom.1838 - 1885.

Die oorspronklike register is in die Nederduitsch Hervormde Kerk te Potchefstroom te vind.

gelukkige huwelik waaruit nege kinders, vyf seuns en vier
59)
dogters, gebore is.

Na die huwelik het Cronje 'n gedeelte van sy vader se plaas, Goedgevonden, gekry om op te boer. Niehandig het hy 'n woonhuis gebou, landerye aangslê en hom so goed as moontlik vir die toekoms ingerig. Sy eggenote was 'n stil, minsame en deeglike huisvrou. Gasvryheid en vriendelikheid was haar vernaamste kenmerke. Vir vreemdes en bloedverwante was dit 'n plesier en voorreg om by haar aan huis te kom.

Haar en haar man se lewe het 'n pragtige eenheid gevorm. Hulle het mekaar se lief en leed gedeel. Netsoos in hulle ouerlike huise, het daar vanuit die staanspoor 'n streng godsdienstige atmosfeer geheers. Hulle kinders is in die vrees van die Here opgevoed.
60)

Die egpaar was baie geheg aan mekaar en dit het slegs in buitengewone gevalle gebeur dat hulle lank van mekaar geskei is, soos wanneer daar bv. kafferonluste plaasgevind het en Cronje van sy plaas weggeroep is om daar sy plig te doen.

59). Boedel Nr. 17249 : Boedelpapiere van genl.P.A.Cronje-Hooggeregshof, Pretoria;
Boedel Nr. 17206 : Boedelpapiere van Mevr. E.S.Cronje-Hooggeregshof, Pretoria.

60). P.A. Cronje aan skrywer, 22 Desember 1943: P.A.Cronje is die enigste nog lewende soun van wyle genl.P.A. Cronje. Hy is op 22 Desember 1866 gebore en woon tans te Rhenosterfontein, Pk.Kuilfontein, oor Zeerust.

HOOFSTUK . 2 .ASSISTENT - VELDKORNET .

Piet Cronje het in 1857 sy openbare lewe begin deur die betrekking van Assistent-veldkornet te aanvaar.¹⁾ Dit was 'n betrekking wat net onder die van die veldkornet gestaan het. Die Assistent-veldkornet het presies dieselfde werk as die veldkornet gedoen en het tydens sy afwesigheid in sy plek opgetree.²⁾

As Assistent-veldkornet het Cronje in 'n half- militêre en half- siviele hoedanigheid in die wyk Schoonspruit opgetree.³⁾ Sy pligte was menigvuldig van aard, sodat hy nie al te veel van sy tyd aan die boerdery kon wy nie. Hy moes al die goewermentskennisgewings in sy wyk bekendmaak en ook vir die uitvoering van die wette sorgdra. Dit was 'n vername plig en om behoorlik hieraan te voldoen, moes hy noodwendig baie rondry om persoonlik die kennisgewings af te lewer en toe te sien dat die opdragte van die regering nagekom word. Hy het sy wyk en die inwoners baie goed geken. Dit was ook een van sy pligte om lyste te hou van persone wat die wyk inkom of verlaat. In- of wegtrekkende burgers was verplig om hom kennis te gee. Dit was ook sy taak om lyste van dienspligtige burgers, wat in drie verskillende groepe ingedeel is, te hou.⁴⁾ Die landdros het van hom twee maandelikse verslae/.....

-
- 1). Herinneringen, 15 Augustus 1913; De Volksstem, 7 Febr. 1911. (Oorsig van die lewe van genl. Cronje); The Klerksdorp Mining Record, 10 Febr. 1911. (Ibid.).
 - 2). G.W. Eybers: Select Constitutional Documents Illustrating South African History. 1652 - 1910, bls. 410, art. 2. Hulle word vir 5 jaar of langer aangestel en is herkiesbaar.
 - 3). J.D. Vorster: Die Verdedigingstelsel van die Suid-Afrikaanse Republiek tot 1864, bls. 46. (M.A. verhandeling, Univ. v. Pret. Ongepubliseerd).
 - 4). Die drie groepe was : Burgers van 16 tot 30 jaar.
Burgers van 30 tot 45 jaar.
Burgers van 45 tot 60 jaar.

slae van al die belangrike gebeurtenisse in sy wyk ontvang. In geval van onnatuurlike sterfgevallen het hy 'n lykskouing gehou en daarna verlof toegestaan om die oorledene te begrawe.⁵⁾

As daar misdade in sy wyk plaasgevind het, het hy dit aan die landdros of die Staatsprokureur gerapporteer en intussen self ondersoek ingestel. In sekere gevalle kon hy mediese hulp inroep. Van elke misdaad of lykskouing is behoorlik aantekening gehou en later aan die Staatsprokureur opgestuur.⁶⁾

Dit was ook sy plig om misdadigers te arresteer en aan die geregtelike owerheid te lever. Slegs wanneer hy in besit van 'n lasbrief is, die misdadiger op heterdaad betrap word of as die persoon homself by hom kom oorgee, kon hy 'n oortreder in hegtenis neem. Rondlopers en verdagte inboorlinge kon sonder meer gearresteer word. Die gevangenes is sonder versuim na die Landdroskantoor gestuur. As 'n Assistent- of veldkornet sy plig in hierdie verband versuim het, het hy homself aan 'n boetestraf blootgestel.⁷⁾

Die Assistent-veldkornet was ook belas met die toesig op die behoorlike bevordering van die poswese en instandhouding van paais binne sy wyk. Dit was sy plig om die belange van sy wyk te bevorder, heelhartig met die amptenare van ander wyke saam te werk, in 'n onpartydigheidsgehoedanigheid op/.....

5). G.W.Eybers, bls. 411; J.D.Vorster, bls. 47.

6). Ibid., blse. 411 en 412; Ibid., bls. 48.

7). Ibid.

op te tree, geskille uit die weg te ruim en sover as moont-
 8)
 lik te probeer om hofsake te voorkom.

Die inboorlinge in sy wyk het onder sy toesig gestaan. Hy het passie aan hulle uitgereik en by hom is aansoek ge-
 doen voordat naturelle in diens geneem is. Sendelinge het van
 hom verlof gekry as hulle onder die naturelle in sy wyk
 wou arbeid. Hy het gesorg dat sterk drank nie onder die na-
 turelle versprei word nie en dat diensbodes behoorlike be-
 handeling van hulle werkgewers ontvang. By ^{ver-}ontagsaming of
 oortreding van hierdie regulasie het hy teen die betrokke
 9)
 persone opgetree.

As daar nuwe inwoners sy wyk binne ⁷⁾trek, het
 hy plase afgemeet en dit vir hulle aangewys. Smokkelhandel
 in ammunisie en wapens is deur hom onderdruk. Al die in-
 woners van sy wyk was gehoorsaamheid aan hom verskuldig. Sy
 gesag kon hy alleen stiptelik binne die grense van sy wyk
 10)
 handhaaf. Gedurende oorlogstye het hy as aanvoerder van die
 burgers van sy wyk opgetree en as offisier het hy sitting
 11)
 op die krygsraad gehad.

Uit hierdie werksaamhede wat op die skouers van 'n
 assistent-veldkornet geplaas is, blyk dit duidelik dat sy
 pligte veelvuldig van aard was. Dit was 'n byna voltydse
 werk en om hierdie veelsydige pligte behoorlik uit te voer,
 moes hy sy ander belange soms afskeep. Dit was meer 'n ere-
 betrekking/.....

8). G.W.Eybers, bls.413, artt. 26 en 27; J.D.Vorster, bls.49.

9). Ibid., bls.414, artt.39,40 e.v.; J.D.Vorster, bls.49.

10). Ibid.

11). Ibid., bls.389, art.112.

betrekking en slegs 'n sport op die leer om later die hoër militêre betrekkinge van kommandant en Kommandant-generaal te bereik. Die vergoeding van 200 Rds. per jaar was verreweg nie genoeg om dit 'n aansloeklike betrekking te maak nie.¹²⁾

Cronje se amppligte het baie van sy tyd in beslag geneem, maar sy boerdery het nie stilgestaan nie. Hy was hardwerkend en het genoeg tyd gevind om sy plaas te bewerk. Die toekoms het belowend gelyk. Tog was die rus en vrede wat deur Pretorius herstel is, slegs tydelik van aard. In die begin van Maart 1859 het die moeilikheid opnuut begin. Na die Volksraadsvergadering van 4 Maart 1859 het die Vrye staats president met verlof na Natal vertrek en gedurende sy verloftyd sy bedanking ingestuur. M.W.Pretorius is deur die Unie-party, wat tergunste van vereniging met die Suid-Afrikaanse Republiek was, versoek om hom vir die presidentskap verkiesbaar te stel. Dit het Pretorius geredelik gedoen, want sy verenigingsideaal het nog net so sterk as voorheen in hom gebrand. Met 'n groot meerderheid van stemme is hy gekies.¹³⁾

Hy het onmiddellik ses maande verlof van die Volksraad aangevra om hom buite die land te begewe met die doel om sy nuwe betrekking te gaan aanvaar. Die verlof is toegestaan en J.H.Grobler, lid van die Uitvoerende Raad, het waarnemende/.....¹⁴⁾

12). *Locale Wetten*, bls.68,art.231.

13). J.H.van Dyk : *Die Burgeroorlog in die Suid-Afrikaanse Republiek.* (Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Univ. van S.A., blse.34 -35.). Pretorius het 1282 stemme teenoor E.R.Snyman, wat die tweede meeste ontvang het, se 191 behaal.

14). *Staatscourant der Z.A.Republiek*, 17 Februariej 1860.

15)

wearnemende president geword.

Nadat Pretorius op 8 Februarie 1860 die ampseed afgelê het,¹⁶⁾ was sy eerste stap om die Vrystaters se gevoelens oor die vereniging met die Suid-Afrikaanse Republiek te pols. 'n Referendum is gehou en die uitslag was 1076 stemme vir en 104 teen vereniging.¹⁷⁾ Hierna is 'n kommissie gekies om saam met Pretorius na die Transvaal af te reis om met die Volksraad die verenigingsplanne te bespreek. Op 4 April 1860 het Pretorius en die Vrystaatse Verenigingskommissie die Volksraad ontmoet, maar hulle kon nie tot 'n ooreenkoms geraak nie. Baie ingesetenes van die Suid-Afrikaanse Republiek was teen Pretorius gekant omdat hy hom die president-skap van die Oranje-Vrystaat laat welgeval het. Die Verenigingskommissie moes onverrigtersake terugkeer, terwyl die Volksraad besluit het dat Pretorius hom tydens sy verlof nie in sake ten noorde van die Vaal moes meng nie.¹⁸⁾ Hy is opgeroep om voor die e.v. vergadering van die Volksraad in September 1860 verantwoording te doen van sy verrigtinge gedurende sy verloftyd en is van sy amp ontslaan.¹⁹⁾

Op 10 September 1860 het die Volksraadsitting begin. Die gedrag van Pretorius is druk bespreek. Na hewige woorde-wisseling is ses dae later besluit dat alle sake of transaksies tussen hom en die regering van die Suid-Afrikaanse Republiek/.....

15). Staatscourant der Z.A.Republiek, 17 Februarij 1860.

16). Notulen O.V.S.Volksraad, 8 Febr. 1860.

17). J.H.van Dyk, bls.40.

18). Ibid., bls.42.

19). Ibid., bls.43.

Republiek definitief afgebreek is.

Pretorius het hierna al sy kragte ingespan om sy verlore invloed te probeer herwin. Hieruit is burgeroorlog gebore.²¹⁾

Andries P.Cronje, Piet Cronje se vader, is by die Volkeraadssitting van 10 September 1860 as pasgekose lid vir Potchefstroom voorgestel.²²⁾ Hy was 'n man van aansien wat op politieke gebied die Pretorius-party geopponeer het. Hy was 'n ou inwoner van Potchefstroomdistrik en het vir homself veral op kerklike gebied naam gemaak. Hy was vir jare agtereenvolgens ouderling van die Nederduits Hervormde kerk en ook lid van die Algemene Kerkvergadering.²³⁾

Cronje het netsoos sy vader 'n politieke teenstander van Pretorius en sy party geword.²⁴⁾ Gedurende hierdie tyd het hy sy aandag aan sy plaaswerk en aan die uitvoering van sy pligte as veldoffisier gewy. Hy het nog nie aktief aan die politieke lewe deelgeneem nie. Sy vader het hom in hierdie verband voorgegaan en hom seker van tyd tot tyd oor die toestande van die land ingelig.²⁵⁾

Aan die begin van die burgeroorlog wou Cronje hom nie in die stryd werp nie. Netsoos voorheen het hy beweerd dat/.....

20). E.V.R.6, art.144, par.6, Volkeraadbesluite, Sept.1860.

21). J.H.van Dyk, bls.62.

22). Notulen der verrigtingen van den H.Ed. Achtbaren Volkeraad der Zuid-Afrikaansche Republiek, te Pretoria, den 10 den September, 1860. ? Gouvernements Courant der Zuid-Afrikaansche Republiek, Potchefstroom, October 26, 1860.

23). Prof.Dr. S.P.Engelbrecht: Levens-Album van die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika.1842 - 1942, bls.24; Lidmaatsregister van die Ned.Herv. Potchefstroom, 1838 - 1893: Piet Cronje was ook lidmaat van dieselfde gemeente.

24). Herinneringen, 15 Augustus 1913. Hy het later eers aan die burgeroorlog deelgeneem en kant gekies vir die regering teen Pretorius.

25). Ibid.

dat dit vir hom 'n nare gedagte is om teen sy eie mense te
 26) veg. Vir eers het hy hom buite die twiste gehou. Op sy
 plaas het hy die gebeurtenisse gevolg en verdere verwikke-
 lings afgewag. Die Pretorius-party onder Schoeman, wat in
 April 1860 met Pretorius versoen geraak het, het die stryd
 met Kruger, leier van die teenparty, begin. Van beide kante
 is pogings aangewend om 'n oplossing te vind, maar
 likhede wat hieruit voortgevloei het, was so ingewikkeld
 27) van aard dat daar slegs meer verwarring geskep is. Die vy-
 andskap tussen die twee partye het vererger en wapengeweld
 het gevolg. Na 'n reeks van skermutselings tussen Kruger en
 Schoeman was laasgenoemde genoodsaak om teen die end van 1862
 28) na die Vrystaat uit te wyk.

Dit het hierna gelyk of die moeilikheid opgelos
 is, te meer omdat M.W. Pretorius in Maart 1863 die presi-
 dentskap van die Oranje-Vrystaat bedank het. Hy het egter
 dadelik weer die kandidatuur vir die presidentskap van die
 Suid-Afrikaanse Republiek aanvaar. Met 'n geringe aantal
 29) stemme het hy teen W.C. Janse van Rensburg uitgeval. Die
 Pretorius-party was baie ontvrede met die uitslag en noudat
 Schoeman van die toneel verdwyn het, het 'n ander vurige on-
 dersteuner van Pretorius, nl. kommandant J. Viljoen van Marico,
 na vore getree, die leiding op hom geneem en opnuut die
 stryd met Kruger begin. Met 'n aantal gewapende Maricoaners
 het/.....

26). Herinneringen, 15 Augustus 1915.

27). J.H. van Dyk, bls. 62.

28). R. 181/63: Schoeman het twee kanonne en 'n vlag met hom
 saamgeneem.

29). Die uitslag van die verkiesing was: Van Rensburg - 1106
 stemme en Pretorius 1065 stemme.

het hy na Potchefstroom vertrek waar hy teen die end van
30)
November 1863 aangekom het.

Paul Kruger het nadat hy van Viljoen se bewegings
in kennis gestel is, vinnig van Rustenburg na Potchefstroom
opgetrek om die kwaadgesindes te straf. By sy aankoms vind
hy dat Viljoen reeds die dorp beset het. Hy probeer skikkings
tref maar word onverwags aangeval en 140 van sy manskappe ge-
vange geneem. Kruger was verplig om in alle haas oor die Vaal-
rivier te vlug en 'n tydlank daar te vertoef met die hoop dat
31)
sy manskappe mettertyd vrygelaat sou word.

Teen die middel van November het Viljoen na Pretoria
vertrek. Sake het so 'n ernstige wending geneem dat baie
burgers wat tot dusver tuisgebly en nog nie aan die burger-
oorlog wou deelneem nie, ook verplig was om kant te kies.
32)
Cronje was een van hierdie persone. Sonder twyfel het hy hom
aan die kant van die regering geskaar. Hy het sy eggenote
33)
en kindjie op die plaas agtergelaat en hom by die kommando
van Kruger wat intussen weer na die Transvaal teruggekeer het,
34)
gevoeg.

By sy aankoms in Pretoria het Viljoen gevind dat
Kruger en sy leer na die kant van die Krokodilrivier uit-
gewyk/.....

30). Van Dyk, bls. 95.

31). Staats-Courant, 16 Februariej, 1864. Verslag van die
president, 10 Febr. 1864.

32). J.H. van Dyk, bls. 95.

33). Boedel Nr. 17429 - Kooggereregshof, Pretoria. (Boedel-
papiere van genl. P.A. Cronje): Johannes Hendrik
is in 1861 gebore. In genl. Cronje se boedel word
hy as oudste kind genoem - ook in die boedel van
wyle Levv. Cronje. Die seun het sy moeder se vader
se naam. Die oudste seun moes Andries Petrus ge-
heet het. Daar moes dus 'n ouer seun gewees het.
Hy moes vroeg gestorf het.

34). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

uitgewyk het. Van hierdie geleentheid het hy gebruik gemaak om op 29 Desember 1863 te Pretoria 'n proklamasie uit te vaardig waarby hy die publiek waarsku om nie by die party van Kruger aan te sluit nie. Die burgers het hulle nie daaraan gesteur nie en by Krokodilrivier by Kruger se kommando aangesluit. In begin Januarie 1864 het Viljoen na die Krokodilrivier opgetrek om uit te vind waarom daar nie aan sy oproep gehoor gegee is nie.

35)

By sy aankoms daar op die 5 e het daar 'n ernstige botsing plaasgevind. Beide kante het getrag om 'n sekere kop-
der
die stormhand in te neem. 'n Kort maar heilige geveg het gevolg, waarin Viljoen en sy manskappe verplig was om die aftog te blaas. Etlike gewondes en gesneuweldes het op die slagveld agtergebly.

36)

Die volgende dag het M.W.Pretorius as bemiddelaar opgetree en is besluit om vredesonderhandelinge aan te gaan. Op 8 Januarie 1864 het die afgevaardigdes van beide leërs by die Krokodilrivier bymekaar gekom en is die broe-
dertwis en burgeroorlog beëindig. Die afgevaardigdes het ooreengekom dat die bestaande regering tot die verkiesing erken/.....

35). Staats-Courant, 16 Februariej 1864. Kennisgewing deur J.W.Viljoen en R.Stiemens namens die krygsraad van die Volksleër (die leër van Viljoen en die Pretoriusparty).

36). Van Dyk, bls. 96; Theal : Progress of South Africa in the Century, bls. 376.

Van Dyk toon die verliese as volg aan:-

VILJOEN: Gesneuwel: S. du Preez, W. Bester, M.W. Pretorius (veld van Pretoria), P. De la Rey en P. Winnaard. Gewond: 40.

KRUGER: Gesneuwel: J. Enslin, Jan Viljoen (kommandant van Waterberg), P. Snyman en 6 gewond.

37). Ibid. Die afgevaardigdes was die volgende:-

KRUGER.
S.J.P. Kruger.
S.J. Grobler.
S.T. Prinsloo.

VILJOEN.
M.W. Pretorius.
T.F.J. Steyn.
J.J. Fourie.

erken sou word en tot dan ongehinderd met sy werksaamhede
 38)
 sou voortgaan.

Pretorius is kort hierop met 'n meerderheid van stemme tot president van die Suid-Afrikaanse Republiek verkies en op 10 Mei 1864 het hy die ampseid afgelê.
 39)

Die broedertwis en burgeroorlog was afgedaan. Cronje het na die vrede herstel is, na sy plaas teruggegaan. Die stryd en tweedrag van die afgelope jare is vergeet. Op sy plaas en in sy wyk kon hy sy gewone pligte onbelemmerd waarnem. Maar lank sou hy nie op die plaas bly nie. Die volgende jaar was hy weer in die veld. Op 27 Junie 1865 het die Basoeto's 'n geselskap Boeretransportryers wat op weg was na Pretoria by die Drakensberge op verraderlike wyse aangeval, die mans vermoor, die konvooi buitgemaak en slegs 'n weduwee Pretorius gespaar.
 40)

Die Suid-Afrikaanse Republiek was baie verontwaardig oor die koelbloedige moord en het daarom op 5 Julie 1865 teen Mosheesh, opperhoof van die Basoeto's, oorlog verklaar. Aan die hoof van die Transvaalse kommando, 300 man sterk, het Paul Kruger gestaan. Cronje het hierdie ekspedisie mee-gemaak.
 41)

By/.....

38). J.H. van Dyk, bls. 96.

39). Ibid. Die uitslag van die verkiesing was:-
 Pretorius : 1519 stemme.
 Van Rensburg : 1118 stemme.

40). J.J.G. Gubbelaar : Die Verhouding tussen die Vrystaat en Basoetoland, 1854 - 1869, bls. 53. (Ongepubliseerde M.A. verhandeling, Universiteit van Suid-Afrika).

41). Ibid.; Basoetoland Records III; Kruger se oproep was as volg:- "Daarom op dan broeders! Op dan mede-burgers! Verleent hulp waar het gevaar dreigt!"

By Nauwpoort het die kommando laer getrek. Vandaar het Kruger 'n boodskapper na Molapo, seun van Moshesh, gestuur om hom te versoek om die moordenaars van die transportryers uit te ^elver. Terwyl die Boere sy antwoord afgewag het, het die Basoeto's in die nag van 28 September 'n onverwagte aanval ⁴²⁾gemask. Die aanval is afgeslaan, die kommando het verder getrek en op 6 Oktober met die kommando van generaal Fick van die Oranje-Vrystaat verenig. Die gesamentlike Boeremagte het die Basoeto's op 23 Oktober te Cathcartsdrif ⁴³⁾op die Calodonrivier aangeval.

In die geveg wat gevolg het, het Cronje en vier burgers 'n twintigtal Basoeto's, wat met 'n klompie vee op vlug was, aangeval. Nadat hulle amper van die kommando afgesny was en gevaar geloop het om omsingel te word, het ander burgers daarin geslaag om hulle oop te veg. Cronje en sy maats ⁴⁴⁾het al die vee bemagtig.

Die Transvalers en die Vrystaters het daarna oor die verdeling van die buitgemaakte vee getwis. Die Transvaalse kommando kon, nadat hierdie twisappel gewerp is, nie verder ⁴⁵⁾veg nie en het na die Transvaal teruggekeer.

Cronje het hom hierna vir 'n tydlank ongestoord aan sy boerdery gewy. In die Transvaalse grondgebied is in die tyd ^Bdiamante ontdek. 'n Periode van ekonomiese welvaart het hierna ingetree. Ook Cronje het daarin gedeel want ^{deur/.....}

42). J.J.G.Grobbelaar, Ibid. Die ongevalle was: Ses Boere en 54 Basoeto's gesneuwel.

43). Ibid.; Manfred Nathan: Paul Kruger and his Times, bls. 77 .

44). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

45). J.J.G.Grobbelaar, Ibid.

sy deur ywer en die goeie afsetgebied wat die Boere vir hulle plaasprodukte gehad het, het hy daarin geslaag om binne 'n paar jaar tot 'n selfstandige boer te ontwikkel.⁴⁶⁾

As assistent-veldkornet het hy sy pligte ook getrou nagekom. Die belange van sy wyk het hy goed behartig. Die rus en vrede binne die wyk is streng gehandhaaf. Gedurende hierdie tyd was daar geen oorloë in die Republiek nie en kon die burgers hulle aandag aan die plaaswerk bestee. Die belasting is goed betaal want die transportryery het baie geld ingebring. Onder sulke omstandighede kon hy sy pligte sonder veel moeite vervul.⁴⁷⁾

Teen die end van Julie 1869 het Cronje sy magte as assistent-veldkornet te buite gegaan en as gevolg hiervan voor die hof van Landdros en Heemrade te Potchefstroom te rug gestaan.⁴⁸⁾ Die aanklag teen hom was dat hy met 30 gewapende burgers die grens van sy wyk oorgegaan en aan die oorkant van die Hartsrivier 'n kafferkraal opgeruim het. Die kaffers, meide, kinders en die vee het hy saamgeneem en onder die mense van Schoonspruit verdeel.⁴⁹⁾

Dit was 'n ernstige oortreding want in die instruksies vir assistent- en veldkornette word dit duidelik bepaal dat hierdie amptenare verplig was om hulle stiptelik binne die grense van hulle partikuliere wyke te hou. Hulle moes/.....

46). Herinneringen, 15 Augustus 1913.

47). Argief van die Landdros van Potchefstroom. Diverse Stukke.

48). Landdros Potchefstroom: Bundel 34, 24 Augustus 1869.

49). Ibid.

moes hulle nie bemoei met aangeleenthede van ander wyke
50)
nie.

Cronje was haastig van geaardheid, daarby baie eie-
sinnig en sou hom nie maklik van koers laat bring as hy een-
maal 'n besluit geneem het nie. Daarom het hy in die geval
die landswette oortree en hom aan 'n ernstige aanklag skul-
dig gemaak.

Die saak is op 4 Augustus 1869 verhoor. Veldkornet
B.H.Swart, wyk Schoonspruit, het verklaar dat Cronje die op-
drag sonder sy toestemming uitgevoer het en hom dus aan
wangedrag skuldig gemaak het. Cronje is skuldig gevind en 'n
boetestraf opgelê.⁵¹⁾

Hieroor was hy boos. Hy het Swart se aantyging as
'n growwe belediging beskou en hom versoek om sy woorde terug
te trek. Dit wou Swart nie doen nie. Cronje het nie kans ge-
sien om onder sulke omstandighede sy betrekking langer te hou
nie. Twee dae later het hy die regering in 'n skrywe ver-
soek om hom eervol uit sy betrekking te ontslaan.⁵²⁾

Die/.....

50). J.D.Vorster, bls. 49; G.W.Eybers, bls.415, art.54:-

" De Veldcornetten zullen stiptelijk waken voor de
wet waarbij die zich schuldig maakt aan het ver-
voeren van kleurlingen, of hunne kinderen over de
grenzen der Republiek, of die gemelde jonge kleur-
lingen verhandelen of verkoopen, beide, koopers en
verkoopers zullen gestraft worden met ontneming
der kleurlingen en eene boete van £100 tot £500,
of bij onvermogen met gevangenisstraf."

51). Landdros Potchefstroom: Bundel 34, 24 Aug.1869; U.R.-3,
26 Oktober 1869, art.13.

52). Landdros Potchefstroom: Bundel 4: Brief van P.A. Cronje
Potchefstroom, 6 Augustus 1869;
BB.782/69: Brief van die Staatssekretaris aan Landdros,
Potchefstroom inhoudende kopie van brief van P.A.
Cronje, Pretoria 17 Augustus 1869.

Die regering het die sake ondersoek en besluit om aan Cronje se versoek te voldoen. 'n Ander assistent-veldkornet is gekies. en op 26 Oktober 1869 is hy as assistent-veldkornet eervol ontslaan.

-
- 53). Staats-Courant der Z.A.Republiek ,15 Maart 1870,
Nr. 317, bla.1.
S.D.J.van der Merwe is as assistent-
veldkornet in Cronje se plek gekies.
- 54). Uitv. Raadsbesluit, artt. 12 en 13, 26 Oktober 1869
Staats-Courant der Z.A.Republiek Nr.303, kennisgewing
Nr. 189, 7 Desember 1869.

